

ANALÝZA METODOLOGICKEJ KATEGÓRIE "KONEČNÁ VEC"

VOJTECH FILKORN, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Štúdiá nadväzuje na [2] a vychádza z toho, že každá konečná vec môže existovať len v spoločenstve iných konečných vecí, ktoré všetky sú činné. Je analýzou dôsledkov takto chápaných konečných vecí.

Ak konečná vec je činnosťou a súčasne je vnútorne, teda spôsobom svojho jestvovania vzťahovaná (zameraná) na iné konečné veci, medzi ktoré ona sama patrí, tak táto vzťahenosť musí byť sprevádzaná činnosťou smerujúcou ku vzťahovaným veciam podľa zásady *esse est operari*, t.j. akým spôsobom vec jestvuje, takým je aj činná. Tá istá zásada však platí o každej konečnej veci, ktorá svojou aktivitou bude tiež zameraná na iné veci a bude ich meniť, utvárať alebo dotvárať. Vtedy teda vec činnosťou zameraná na inú vec niečo v nej spôsobí, a tak sa stáva *príčinou* toho, čo v nej spôsobí (čo v nej vzniká), a to, v druhej veci spôsobené, sa stáva *účinkom*. Z toho, že všetky veci sú v spoločenstve na seba zamerané a že tvoria to, čo voláme svetom, vyplýva, že jestvujú len vo vzájomných aktívnych vzťahoch a že vytvárajú zväzok *vzájomného pôsobenia*. A tak sa na konečnú vec musíme dívať z hľadiska kategórie kauzality a kategórie vzájomného pôsobenia; prvá z nich sa dotýka časovo následných činností, druhá súčasne pôsobiacich činností.

1. Kauzálne chápanie vecí. Pretože činnosť je vnútornou náplňou bytia, vec musí byť neustále činná počas celého svojho jestvovania, a preto je aj ustavičnou príčinou niečoho a súčasne je i ustavičným účinkom spôsobeným inými vecami. Vec ako účinok je závislá na iných veciach a ako na príčine sú na nej závislé, ňou ovplyvňované iné veci. Vzťah medzi príčinou a účinkom je *temporálny*, tak ako celé pôsobenie konečnej veci, a je teda ontologicky *jednosmerný*; ide od príčiny k účinku. Z toho nasleduje, že niečo nemôže byť odrazu príčinou a účinkom z toho istého hľadiska a že preto niečo nemôže byť príčinou seba, ale vždy len príčinou druhého. Keby vec mohla byť príčinou seba, teda keby sa mohla zapríčiniť, muselo by sa to stať vtedy, keď ešte nie je; keby už bola, nemusela by sa zapríčinovať (utvárať). No dokiaľ niečo nie je, teda dokiaľ je "ničím", nemôže nič spôsobiť. Z podobných dôvodov účinok nemôže pôsobiť na príčinu, lebo keď príčina začala pôsobiť, účinok ešte nebol; keby už bol, nemusel by sa zapríčinovať.

Príčinou nazývame vec, nakoľko je *na iné* zameranou činnosťou. Preto vec nikdy celá nie je príčinou, t.j. jej bytie sa príčiňovaním nevyčerpáva; preto príčina je z hľadiska bytia veci len parciálnou činnosťou,¹ a preto príčinnosť vyjadruje len relatívnu

¹ To znamená, že celá vec nie je kauzálne úplne určiteľná, a preto ani čisto kauzálne pochopiteľná a vysvetliteľná. To vo veci, čo je kauzálne nevysvetlené, tvorí kauzálny substrát; do neho patrí aj všetko

stránku bytia veci. Rovnako to platí aj o účinku: ani tento nie je celou utvorenou vecou, ale napríklad len novou vlastnosťou, stránkou, novou situáciou, novou tvárnosťou, teda vo všeobecnosti niečím, čo tu predtým nebolo; to všetko nazývame novým stavom kauzálnej činnosti. Z povedaného vyplýva, že príčina je príčinou len vtedy a dovtedy, kedy a dokedy vytvára na inej veci niečo nové. Keď to vytvorila, prestáva byť z tohto hľadiska príčinou, teda ako príčina zaniká,² lebo keď už účinok jestvuje, nepotrebuje príčinu a netreba ho znovu zapríčiniť. No vec – príčina nemusí zaniknúť ako vec – činnosť. Táto musí pôsobiť ďalej na inej veci novými aktivitami, a tak postupne vytvárať nové účinky. Vec ako účinok tiež nemusí byť celou vecou, ale len niečím na veci novým. Kauzálna vec ako účinok jestvuje tiež len v momente jej zmeny. Potom jestvuje už len ako príčinou stvárnená vec, ako substrát, ktorý je aj potom neustále ovplyvňovaný, určený, podmienený. A tak príčina, ako aj účinok predstavujú len *stavy* (alebo časti stavov) kauzálneho procesu ([5], 394). A pretože vec je počas celého svojho jestvovania vystavená pôsobeniam iných vecí, sama sa neustále mení, a tým na iných veciach vytvára také stavy, formy, ktoré prv nemohla vytvoriť. Z toho by sa zdalo, že vec sa kauzálne zdokonaľuje. No neplatí to všeobecne, lebo príčiny môžu mať aj deštruktívny charakter. Ale aj tento charakter je relatívny, lebo deštrukcia nie je anihiláciou, ale "konštrukciou" niečoho iného, často nežiadúceho.

Z toho, čo sa povedalo, vidno, že príčinovanie nie je totožné s bytovaním ako takým, ale je len nevyhnutnou formou (spôsobom) činností bytovania; príčinovanie je nutnou stránkou konečného bytia vyjadrujúcou orientáciu na inej veci. A preto má vždy význam pýtať sa, čo je to, čo zapríčiňuje, spôsobuje, a čo je to, čo je spôsobené, a teda rovnako má pri kauzalite význam hovoriť o nejakom substráte. Tento však nie je aristotelovskou absolútnou chápanou substanciou, ktorá by pasívne prijímala účinok príčiny alebo by bola tým, na čom by vznikal účinok, ale je nekauzálnou, prípadne mimo-kauzálnou časťou bytovania, teda tou časťou, ktorá nie je práve kauzálne činná. Presnejšie povedané, nie je kauzálne činná v tom smere, na ktorom nám záleží. To znamená, že "kauzálna substancia" je neporovnateľne relatívnejšou substanciou, ako je aristotelovská.

Zavedenie nejakého substrátu do kauzálneho chápania veci je nutné aj na rozlíšenie tvorenia a stvorenia.³ Ak nejde o stvorenie niečoho (z ničoho), teda o vzniknutie celej veci ako veci,⁴ teda ak príčina nevedie do existencie úplne celú vec,

to, čo je vo veci pred pôsobením daných príčin.

² "Narodenie dieťaťa je smrťou rodičov" ([3], 135).

³ Ale nie len na toto rozlíšenie. Kauzalita totiž nie je jedinou kategóriou dotýkajúcou sa činnosti; ona existuje len s kategóriou vzájomného pôsobenia a ako časť rôznych organologických a interiórnych kategórií, ktorými sa vyjadrujú ďalšie stránky bytovania. Pri tvorení je určitý substrát vždy potrebný, lebo ak zapríčiniť nie je celým bytovaním, teda celou činnosťou, tak vo veci je vždy niečo, čo sa nezúčastňuje zapríčiniť, a preto má zmysel pýtať sa *na to, čo je činné a čo účinené*. Keby sa bytovanie stotožnilo so zapríčiniť, tak to, čo zapríčiňuje, by bolo zapríčiniť samým, podobne ako pri bytí *to, čo bytuje, je bytovanie (bytie) samo*.

⁴ Grécka filozofia sa nikdy nedopracovala k myšlienke (a teda ani k obrazu sveta) stvorenia z ničoho. Táto myšlienka je základom orientálneho židovského biblického myslenia a konania. Aristoteles

tak existujúcu vec alebo niečo, čo ju predchádza, len stvárnjuje alebo ju vytvára ako úplne novú, no z niečoho, čo už tu bolo, ako keď sa z atómov tvoria molekuly a z nich bunky. S touto formou stvárnjovania sa vedy stretávajú v celej prírode, v ktorej platia a nakoľko platia princípy zachovania (napr. energie a pod.) a v ktorej sa vonkajšími zásahmi jedno mení v druhé. Ohraničenosť, relatívnosť kauzálneho substrátu vynikne ešte viac vtedy, keď sa na vec nedívame ako na niečo jednorázovo (vo väčšej alebo menšej miere) spôsobené, ale ako na niečo neustále príčinami spôsobované. Vtedy sa vec javí, akoby sa vznášala na príčinnom pozadí; vtedy vec neleží v sebe, nie je samostatná, ale je nesená, unášaná a príčinami udržiavaná v existencii, v príčinách zakotvená a nimi vo svojom jestvovaní podmienená.

Ak by sa *celá vec* (celé bytie) dalo chápať kauzálne ako účinok, tak by sa musela chápať ako *stvorená* ([10], 12, 215). A ako taká celá by bola závislá na "stvoriteľskej" príčine a táto by ju musela neustále udržiavať v bytí, aby naspäť neupadla do ničoty. Bytosť, ktorá vie a môže vytvoriť vec "z ničoho", tá jediná aj vec úplne pozná a ovláda. Pre ňu vec nie je predmetom, ale čistým výtvorom (Entstand) ([1], 430). V tomto ohľade sa tejto stvoriteľskej bytosti najviac, i keď vždy nedokonale, podobajú *tvoriví* umelci, vedci a technici. My kauzálne poznáme veci len v hraniciach a v rozsahu toho, čo sa vonkajším, a teda aj naším pôsobením v nich mení a čo oni menia. Takto vymedzenú vec nazývame kauzálnou. Empirickým vedám je príroda prístupná len ako už jestvujúca a neustále sa meniacia, ale nie ako z ničoho sa do existencie vynorujúca.⁵

Z predchádzajúcej analýzy vyplýva, že kauzálna vec A_{ca} obsahuje len to, čo je v nej spôsobené inou kauzálnou vecou (teda to, čím je účinkom A_e), a len to, čo ona spôsobuje na iných veciach (teda čím je príčinou A_c).⁶ Kauzálna vec je teda jednota R_c medzi A_e a A_c .

Teda

$$A_{ca} = R_c(A_e, A_c), \quad /1/$$

a to z jej minulostnej stránky nadväzujúcej na svoju príčinu. Z jej stránky ako príčiny bude

$$A_{ca} = R_c(A_e, A_e). \quad /2/$$

Tieto dve vety vyjadrujú to, že kauzálna vec je "prvkom" príčinnej činnosti, teda kauzálneho radu; A_e a A_c nejestvujú súčasne, ale po sebe, a preto

$$A_{ca} = R_c(A_c(t), A_e(t+\varepsilon)) \quad /3/$$

($t < t + \varepsilon$). K vôli zjednodušeniu symboliky vzťah $R_c(A_e, A_c)$ budeme označovať $R_c(A_1; A_2)$ a všeobecne $R_c(A_i; A_{i+1})$, kde A_i je príčina a A_{i+1} je účinok. Kauzálny rad sa vyjadrí vetami⁷

miesto toho zaviedol prvú matériu ako prazáklad (prapodklad) každej zmeny; úlohu prvej hmoty ako nutného princípu zmeny prebrala od neho aj scholastická filozofia. Pozri napr. analýzu Aristotelových názorov na vznikanie a zanikanie v ([3], 90 a n).

⁵ Toto vynorenie sa, ak aj jestvuje, ostáva empiricko-vedeckým metódam nedostupné.

⁶ Kto kauzalitu považuje za kategóriu, ktorá vyčerpávajúco charakterizuje skutočnosť, ten celú reálnu vec považuje za kauzálnu (kauzalizmus). Nasledujúce vety /1/ - /11/ vyjadrujú čisto kauzálnu stránku veci.

⁷ Kvantifikátory vzťahujúce sa na všetky konečné veci v prírode vyjadrujú kategoriálny charakter

$A_1 A_2 R_c(A_1; A_2)$, /4/
 to znamená, že každá aktívna vec A_1 je príčinou nejakej kauzálnej veci (niečoho vo veci A_2), ktorá je jej účinkom.

$A_2 A_1 R_c(A_1; A_2)$, /5/
 to znamená, že každá kauzálna vec A_2 je účinkom nejakej príčiny A_1 . To znamená, že každá príčina bola účinkom a každý účinok bude príčinou, a tak vzniká kauzálny rad /6/

stav₁ stav₂ ...
 účinok účinok
 príčina príčina ...

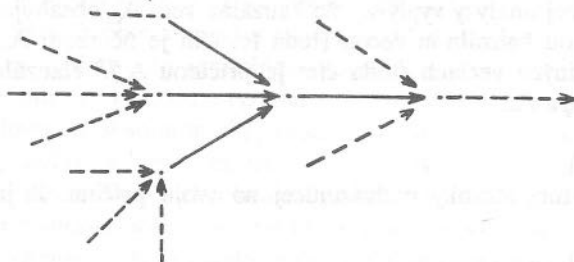
c označuje R_{ca} , teda vzťah zabezpečujúci kauzálny rad /6/; tak dostaneme

$R_{ca}(R_{c1}(A_1; A_2), R_{c2}(A_2; A_3), \dots R_{cn-1}(A_{n-1}; A_n))$. /7/

Veta /7/ vyjadruje najjednoduchšiu situáciu, keď každý účinok má len jednu príčinu; v reálnom svete vždy viac príčin $A_{11}, A_{12}, \dots, A_{1n}$ spôsobuje účinok A_2 ; teda

$A_2 A_{11} \dots A_{1n} R_c(A_{11}, \dots, A_{1n}; A_2)$ /8/

Grafom to znázorníme takto:

Už sme uviedli, že kauzalita ako bytostná charakteristika konečného bytia je ponorená do ríše nutnosti a časovosti. Keď začína pôsobiť príčina, účinok ešte nejestvuje. Účinok sa "silou" príčin vynoruje do reality a začína *existovať*. To, že účinok je existenčne závislý na príčine, teda že príčina spôsobuje *existenciu* účinku ako niečoho celkom nového, čo tu predtým nebolo, je dostatočným preukázaním toho, že kauzálna postupnosť nie je len procesom, ale aj *činnosťou*.⁸ Preto príčina

kauzality.

⁸ Konečnosť bytia sa procesovo nedá adekvátne charakterizovať. Z procesového hľadiska aj čas je len akýmsi vonkajším rámcom, akoby javiskom, na ktorom sa odohrávajú rôzne udalosti. Skutočný čas je

neprechádza v účinok ako jeden stav v druhý, ale ho *spôsobuje*. A teda to, čo príčina spôsobila, nie je vybudením, vykonaním niečoho, čo tu už v akejsi zárodočnej forme latentne alebo virtuálne bolo. Vec sa tým, že v nej vznikol nový účinok, dostala do *nového stavu* (štádia); a pretože vec je neustále atakovaná novými príčinami, dostáva sa do stále nových existenčne sa vynorujúcich, teda začínajúcich stavov. A tak sa s jednou (rovnakou) vecou nemôžeme stretnúť dvakrát. Vec plynie.

Z toho vidno, že kauzalitou sa dostávame do sveta existencie konečného bytia. Slovo existencia pochádza vari od slova ex-sistere, ktoré znamená "z niečoho pochádzať", "vynoriť sa", stať sa niečím vďaka niečomu, čo je mimo neho.⁹ Z toho potom nasleduje, že "keď sú dané všetky podmienky nejakej vnútornej veci, tak tá začína existovať" ([7], II, 104), teda z možnosti¹⁰ vstupuje do jestvovania,¹¹ do reálneho sveta. Z toho vidno, že medzi jestvovaním a existovaním je veľký rozdiel. Jestvovanie (bytovanie) obsahuje stupne, "pripúšťa viac alebo menej",¹² t.j. niečo môže byť dokonalejším, (viac) bytím ako iné. Existencia však nepripúšťa stupne ([10], 206). Niečo alebo existuje, alebo neexistuje; nemôže viac alebo menej existovať. Stupňovitosťou bytia, teda tým, že rôznym veciam bytovanie (esse) patrí viac alebo menej, sa vyjadruje "základný poriadok celého univerza" ([10], 195),¹³ jednota univerza pojmovo odzrkadlená analógiou bytia. Podľa toho kameň rovnako existuje ako rastlina, ale táto je viac bytím ako kameň. Tento je čisto rozľahlý, rastlina je v určitom stupni už aj interiorizovaná a čo do činnosti omnoho bohatšia, hoci je závislá na pôde.

Vec a jej činnosť (ak nejde o stvorenie) nemôže byť pasívna ani voči príčinám na ňu zameraným. To znamená, že vec je pri zapríčinovaní akousi vnútornou podmienkou, vnútornou "spolupríčinou", ktorá sa prejavuje napríklad tým, že *rovnaké* vonkajšie *príčiny* pôsobiace na rôzne veci spôsobujú *rôzne účinky*, ba že na určité veci vôbec nepôsobia alebo nemôžu pôsobiť, a že teda akoby išli pomimo a veci samej sa nedotýkali. Príčiny teda pôsobia aj podľa povahy veci, na ktorú pôsobia,¹⁴ a akoby v spolupôsobnosti s ňou. To znamená, že vec, najmä keď ide o dokonalú vec, môže spôsob pôsobenia príčin usmerniť, riadiť, tým ho "zmeniť", ba až z hry

bytnosťou stránkou určitého druhu činnosti, ktorá len postupne vo svojom vnútornom vlastnom čase vytvára niečo nové, a tým potvrdzuje svoju časovosť, takže čas je merítkom procesovosti a činnosť je merítkom času.

⁹ "Výraz existencia poukazuje na vzniknutie. Existencia je z dôvodov (príčin) vzniknuté bytie, a preto existujúce obsahuje v sebe samom súvzťažnosť a svoju rozmanitú súvislosť s inými existujúcimi" ([8], §123, §124).

¹⁰ Pritom tu nejde o nejakú pred účinkom "jestvujúcu" možnosť, ale o možnosť, o ktorej sa ako o možnosti dozvedáme ex post už z existujúceho účinku podľa zásady ab esse ad posse valet illatio (z toho, že niečo je, nasleduje, že je možné).

¹¹ Presnejšie: z možnosti cez existenciu vstupuje do jestvovania, lebo existencia je vynorenie sa do jestvovania.

¹² "Esse...magis vel minus admittit" ([10], 206, 178). Tomáš z týchto a podobných stupňov vyvodzuje, že kde je menej a viac je aj najviac, a že teda jestvuje najvyššie (najviac) bytie ([11], q.2, a.3).

¹³ Podobný je i názor N. Hartmanna ([6], 83 a n) o stupňovitosti a vrstevnatosti sveta.

¹⁴ To asi mal na mysli Hegel ([7], II, 104), keď hovoril o vnútornej veci.

vylúčiť.¹⁵ Vyplyva to z povahy kauzality. Kauzálny rad je totiž najjednoduchšou (lebo jednosmernou) formou činnosti, ktorá sa môže stať časťou alebo jedným z prvkov zložitejších foriem činnosti. V *samom* kauzálnom rade sa z príčin nutne, a teda neodvratne dostavia účinky,¹⁶ a tak tento rad nie je okrem príčin na nič a ničím viazaný, t.j. je viazaný len minulosťou, táto ďalšou minulosťou atď. To okrem iného znamená, že kauzálny rad zo seba a od seba nie je na niečo, napr. na cieľ ako na budúcnosť, zameraný a ňou viazaný, slovom, *nie je uzavretý*. Je jednosmerne otvorený a indiferentný; on sám je len napredovaním, a nie smerovaním.¹⁷ Je však nutnou súčasťou každej čo ako zložitej temporálnej činnosti, vrátane cieľavedomej činnosti človeka.

Kauzálny rad (súvis) ako časť iných ne- mimo- nad- kauzálnych súvisov, systémov, teda ako časť kauzálnu-nadkauzálného procesu je teda týmito mimokauzálnymi súvismi a činiteľmi ovplyvniteľný a pretože je otvorený a indiferentný, je v ňom vždy "miesto", ktorým do neho môžu vstupovať alebo sa vsúvať ďalšie (čiastočné) príčiny. Takým nadkauzálnym činiteľom (systémom) je napríklad organizmus, ktorý v ňom prebiehajúce kauzálne procesy (reťazce) usmerňuje, koordinuje, riadi, prípadne aj vyberá a vymieňa tak, aby slúžili k udržaniu organizmu pri živote bez toho, aby tento narušil ich povahu a odstránil ich nezadržateľný vnútorný chod; keby to organizmus mohol urobiť, privodil by si vlastnú smrť. Veď sám organizmus vznikol a vyrástol využívajúc povahu kauzálnych vzťahov.

Otvorenosť a indiferentnosť kauzálného radu je aj základom možnosti experimentálnej metódy. Experimentátor ako mimokauzálny činiteľ tvorí s kauzálnymi radmi širšiu jednotu, tak zasahuje do sledu príčin a usmerňuje ich, aby poznal ich vnútorné zloženie, jednotlivé čiastočné príčiny a ich vklad do tvorenia účinku. Tak kauzalita "pracuje" v službách experimentátora, ktorý čiastočné príčiny vovádza, odstraňuje (blokuje), mení a pod. Šírkou použiteľnosti experimentálnej metódy a jej praktík sa určuje šírka ovládnuteľnosti prírody. Kto vie vovádzať a odstraňovať príčiny, vie v zodpovedajúcej miere vytvárať, meniť alebo ničiť kauzálne veci.

Okolnosťou, že príčiny môžu byť usmerňované vecou, na ktorú pôsobia a že prakticky všetko, čo vzniká, je spôsobené viacerými čiastočnými príčinami, sa dá

¹⁵ Vec sa s vonkajšími príčinami aktívne stretáva a až potom pôsobia vo veci účinkov. To by nebolo možné, keby celá vec bola účinkom a voči príčinám pasívnu.

¹⁶ To znamená, že keď sú dané príčiny, účinok *musí* začať existovať, t.j. existencia účinku závisí len na príčinách. Kauzálna nutnosť, o ktorej je tu reč, je relacónálna a podmienená; niečo nutne vzniká na základe jestvovania niečoho iného. Kauzálna vec teda nie je nutná sama osebe, ale len nakoľko je členom kauzálného radu, a tento je nutný len ako člen širšieho radu. V rámci týchto radov všetko, čo vzniká, nutne vzniká. Preto otázka kontingencie ako takej, t.j. otázka absolútnej nenutnosti je otázkou dotýkajúcou sa sveta ako celku, a nie toho, čo je vo svete. Tým sa dotýkame problému stvorenia, ktorý sa nemôže pochopiť čisto kauzálne, lebo príčina je súčasťou kauzálného radu a keby mohla stvoriť príčina, mohol by stvoriť aj účinok podľa zásady, že "činiteľ musí byť podobný účinenému" ([11], q.91, a.2) a že podobné je utvorené podobným" ([11], q.65, a.4). Totálne vrhnutie do celej existencie nemá vôbec kauzálny charakter.

¹⁷ V príčine nie je "vložená" a predurčená budúcnosť; príčina jednoducho tvorí budúcnosť (pozri [4], 559n). Táto okolnosť ešte viac vynikne, ak berieme do úvahy čiastočné príčiny. Čiastočná príčina by čiastočne musela "virtuálne" obsahovať všetko, s čím by mohla spolu s inými príčinami utvoriť účinok.

vysvetliť situácia, kde malé príčiny spôsobia veľký účinok (následky). Majme príčiny $A_1 \dots A_{n-1}$, ktoré pôsobia smerom na vec ako na nejaký dynamický systém a spôsobia účinok, ktorý ešte neprivedie rozrušenie jeho vnútornej rovnováhy. Ak k týmto príčinám pristúpi ďalšia čiastočná príčina A_n , tak celok príčin A_1, \dots, A_{n-1}, A_n môže spôsobiť prekročenie hraníc rovnováhy a systém sa rozpadne, hrádza sa pretrhne, plyn exploduje a pod.

Doteraz sme si všímali kauzálne súvislosti medzi vecami a zanedbali sme kauzálne súvislosti v samej veci. Každá zložitá reálna vec sa skladá z určitého počtu činných častí, ktoré sú kauzálne pospájané, jednosmerne na seba závislé a sa determinujúce. No nakoľko tieto kauzálne postupy pôsobia v rámci a vo vnútri jednoty a celku veci,¹⁸ musia byť touto jednotou ako nadkauzálnym činiteľom usmerňované alebo aspoň koordinované. Nech A_{ca} sa skladá z činných častí¹⁹ a_1, a_2, \dots, a_n , kde každá je kauzálnym radom prebiehajúcim vo vnútri veci A_{ca} . Teda

$$a_1 = R_{ca1}(R_{c11}(a_{11}; a_{12}), R_{c12}(a_{12}; a_{13}) \dots R_{c1n}(a_{n-1}; a_n))$$

·
·
·

$$a_n = R_{can}(R_{cn1}(a_{n1}; a_{n2}) \dots R_{cnn}(a_{nn-1}; a_{nn})) \quad /9/$$

Všetky tieto kauzálne rady ako špecifické vecové kauzálne rady majú začiatok a koniec v samej veci a všetky na seba bezprostredne alebo sprostredkované nadväzujú, súc zjednocované nadkauzálnym dynamickým vecovým činiteľom,²⁰ vecovou jednotou t.j. celkom R_{ca} . Potom

$$A_{ca} = R_{ca}(a_1, \dots, a_n) \quad /10/$$

$$A_{ca} = R_{ca}(R_{ca1}, \dots, R_{can}), \quad /11/$$

preto činnosť veci sa nevyčerpáva samou kauzalitou a preto vec ako kauzálny systém je vždy trans-kauzálna. Prísne vzaté, veci nemôžu byť čisto kauzálne, takými môžu byť len rady vo veciach a medzi vecami. Vety /9/ - /11/ vyjadrujú kauzálny obraz veci, z ktorého sa abstrakciou od druhoradých, z hľadiska existencie a jestvovania vecí menej dôležitých alebo až irelevantných príčin utvorí kauzálny pojem veci.

Vieme, že celá spleť činností tvoriaca vnútro veci nejestvuje izolovaná, ale v okolí, na ktoré vec pôsobí a ktoré na vec pôsobí, a preto niektoré vnútorné rady vo veci musia nadväzovať na vonkajšie rady. Niektoré z nich sa zaraďujú do vlastného procesu veci (stanú sa pre ňu "pokrmom"), niektorým sa vec bráni, niektoré vec obľúdi a niektoré ju môžu aj zničiť. A tak každá kauzálna vec je systémom s aktívno-pasívnym okolím, a je teda rovnocenným členom radu, o ktorom sa hovorí v /6/, a nie je jeho "hračkou".

¹⁸ Táto jednota plynie už z vyčleňovacieho zákona, ktorý veci zabezpečuje vecovú, relatívnu individualnosť, a táto patrí do podstaty všetkých stupňov bytia.

¹⁹ a_1, \dots, a_n by sme mali označovať ako a_{ca1}, \dots, a_{can} ; $a_{11} \dots$ ako a_{11ca} . Pretože nehrozí nedorozumenie, od tejto komplikovanej symboliky upúšťame.

²⁰ Najjednoduchšou nadkauzálnou súvislosťou je vzájomné pôsobenie.

2. **Nadkauzálne chápanie vecí.** Videli sme, že kauzálna vec ako jednota v jej prebiehajúcich kauzálnych radoch je ich koordinátorom, a v tom zmysle ako celok má aj nadkauzálny charakter. Tým sa dostávame do celkom novej a širokej mimoalebo nad-kauzálny oblasti, kde platí nový druh kategórií vyjadrujúcich nie jedno-smernú, ale všesmernú činnosť, teda takú, ktorá je všesmerným vzájomným pôsobením. Aktívne spoločenstvo aktívnych vecí sa nachádza vždy vo vzájomných, všestranných, aktívnych súvislostiach.

Kategória vzájomného pôsobenia bola v dejinách myslenia dlho v pozadí, zatienená kategóriou kauzality, hoci nie celkom právom, lebo vzájomné pôsobenie je podmienkou jestvovania samotnej kauzality. Veď keď na vec pôsobí nejaká príčina, vec nie je voči nej pasívna, ale aktívna; vec totiž neprijíma účinky pasívne, ale príčiny na ňu pôsobiace usmerňuje, až "spracuje", a teda na ne pôsobí. To znamená, že pri kauzálnom pôsobení na nejakú aktívnu vec dochádza k aktívnemu stretu, a tak sa spôsobí účinok.²¹ Toto stretnutie nemôže byť kauzálne, a teda temporálne,²² lebo príčina s účinkom nikdy spolu nejstávajú, no stretnúť sa môžu len súčasne jestvujúce entity; stretnutie príčinám ani nepredchádza, ani po nich neúčinkuje, ba ani po nich nejstávajú, a preto determinácia medzi aktívnou vecou a na ňu pôsobiacimi príčinami nie je čisto kauzálna. A tak účinok na veci je spoločné dielo vonkajších príčin a veci samej, teda je výsledkom vzájomného pôsobenia. Ale pretože ide o účinok, tento podlieha aj kauzálny povahe, a preto vec *nie je* spoluzodpovedná za to, že v nej vznikol účinok, ale za to, že v nej vznikol taký (*určitý*) účinok, prípadne, že v nej nevznikol takýto účinok.

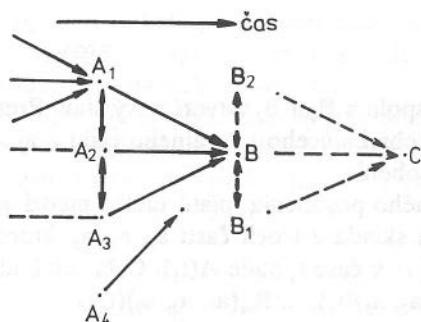
Kauzalita vystihuje lineárnu jednotu a závislosť po sebe idúcich zmien (stavov), vzájomné pôsobenie vyjadruje jednotu a viacsmernú závislosť súčasne jestvujúcich stavov, procesov a činností.²³ Táto jednota je celkom zjavná, keď na vznikaní účinku sa zúčastňuje viac čiastočných príčin. Tieto príčiny pôsobia na seba, t.j. vzájomným pôsobením vytvárajú účinok. Čiastočné príčiny nejakého účinku nemôžu byť na seba nezávislé, lebo spolu vytvárajú určitý účinok. A aby ho mohli vytvoriť,

²¹ Aby napr. vznikla pôsobením ľadovcov guľovitá hladká skala, pôvodná hornina musela aktívne brániť pôsobeniu ľadovca, a tak tvar vzniknutej skaly je výsledok vzájomného pôsobenia. Súvis oboch spomínaných kategórií je vidno aj na jednom zo základných pojmov fyziky – sily. Sila sa považuje za príčinu zmeny pohybového stavu telesa. No k tejto zmene dochádza vtedy, keď sa telesa dostanú do vzájomného kontaktu, a preto "sily sa generujú interakciou" ([9], 17).

²² Spolupríčiny nepôsobia na seba jednosmerne ako príčiny, ale ako členy spoločenstva, ktoré ako celok (systém) vytvára účinok.

²³ Na vytváraní zložitého kauzálnyho stavu, a teda aj na tvorbe účinku sa nemôže zúčastňovať všetko, čo "súčasne" vzniklo, ale len to, čo sa svojím vplyvom spolustretlo. Nejaká činnosť môže byť taká vzdialená, že jej vplyv ešte nedošiel tam, kde udalosť vznikla (zákon alibi). Z toho nasleduje, že každá udalosť (účinnok) môže aj teoreticky mať len konečný počet príčin. Nie všetko, čo súčasne jestvuje, môže kauzálny pôsobiť na všetko, a preto budú vždy existovať také kauzálny rady, ktoré sú od iných radoch izolované. Procesy, ktoré "teraz" prebiehajú vo vzdialených galaxiách, nemôžu ovplyvňovať dnešné kauzálny rady na Zemi. No môžu ich ovplyvňovať udalosti dávno minulé, ktoré sa k nám až teraz dostali. A tak ani jedna vec nie je čisto dnešná a obsahuje aspoň úlomky celej minulosti vesmíru; tak je svedkom nielen toho, čo je, ale aj toho, čo sa už udialo. Minulosť teda nie je mŕtva, ale neustále na nás dolieha.

musia nielen spolu súčasne jestvovať, ale musia pôsobiť určitým spoločným smerom. Touto podmienkou sú ohraničené a vzájomne viazané, teda jednotené; tým, že sú viazané na účinok, sú viazané aj miestom a časom. Z toho nasleduje, že čiastočné príčiny nemôžu byť ľubovoľné, nemôžu účinkovať každá o sebe, nemôžu sa vzájomne vylučovať, ale musia spoluúčinkovať, a tým svoj vplyv zosilňovať, ale niekedy prípadne tmiť.²⁴ A vo všetkých týchto prípadoch musia medzi sebou interagovať, ako činné sa stýkať, pričom tento styk je nekauzálnou činnosťou. Jednota čiastočných príčin je zložitým mnohospmerným systémovým stavom a je úplnou príčinou účinku. Takto vzniknutý účinok sa sám stáva čiastočnou príčinou, zúčastňuje sa na tvorbe ďalších zložitých stavov atď. Celú situáciu znázorníme grafom. Pre jednoduchosť, nech účinok B je spôsobený troma čiastočnými príčinami A_1, A_2, A_3 .²⁵

/12/

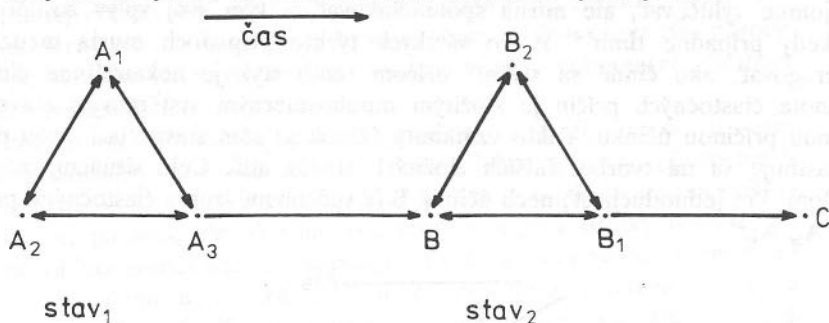
A_1, A_2, A_3 sú v nekauzálnych vzťahoch vzájomného pôsobenia $\langle \dots \rangle$, lebo ako spolupričiny súčasne jestvujú, a nemusia teda vzniknúť, a preto jedna druhej nemôžu byť ani príčinou, ani účinkom. Mohli by sme ich znázorniť grafom

²⁴ V krajnom prípade sa môžu až blokováť. Pritom tu nejde o akýsi druh "spolupráce", ale o stretnutie sa kauzálnych radov a o nutné vytvorenie nového kauzálného radu. A tak vzájomné pôsobenie je nutným sprievodným znakom nutne sa stretávajúcich kauzálnych radov.

²⁵ A_4 podľa svojej povahy by mohla byť spolupričina, ale z hľadiska B sa ňou nemôže stať, lebo v čase tvorenia účinku bola príďaleko.

Samozrejme, každá z A_1, A_2, A_3 boli raz účinkami. Ich spoločný účinok B sa stane príčinou a môže sa dostať do vzájomných súvislostí s inými spolupříčinami B_1, B_2 a s nimi vzájomným pôsobením vytvorí ďalší účinok C atď. Tak sa vytvára zložitý jednosmerný kauzálny rad, členmi ktorého sú všesmerné systémy. Teda

Stav₁ spôsobí B a to spolu s B_1 a B_2 vytvorí nový stav. Preto každá čiastočná príčina je súčasťou časovo prebiehajúceho kauzálneho radu a aj súčasťou súčasne jestvujúceho vzájomného pôsobenia.

Katégoria vzájomného pôsobenia "platí" nielen medzi vecami, ale aj v samých veciach. Nech vec A sa skladá z troch častí a_1, a_2, a_3 , ktoré sú vo vzájomných súvislostiach R_{vs} . Stav veci A v čase t_1 bude $A(t_1)$. Celá vec bude

$$A(t) = R_c(R_{vs}(a_1, a_2, a_3)(t_1), \dots, R_{vs}(a_1, a_2, a_3)(t_n)) \quad /13/$$

$$t = t_1 + t_2 + \dots + t_n$$

Katégoria vzájomného pôsobenia je konkrétnejšia²⁶ ako katégoria kauzality, lebo zobrazuje situácie tak z hľadiska súčasnosti, ako aj z hľadiska časovej následnosti. A tak sa ňou vyjadruje tá časť prírody, kde sa všetko ponáhľa dopredu, držiac sa pritom za ruky.

Katégoria vzájomného pôsobenia má dôležitý metodologický význam.²⁷ Kým experimenty v súlade s Herschelovými a Millovými kánónmi zisťovali jestvovanie a vplyv jednotlivých čiastočných príčin jednej po druhej, napr. vplyv svetla, potom vplyv tepla, potom vody a pod. na úrodu a z toho potom skladali mozaiku o situácii, tzv. *poľové experimenty* všetky tieto vplyvy skúmajú súčasne v ich vzájomnej súvislosti, a tým súčasne zisťujú prínos každej spolupříčiny do jednoty spôsobujúcej účinok.

Ani katégoria vzájomného pôsobenia, nakoľko je vnútorne spätá s kauzalitou, súc jej nástrojom, nie je najvyššou katégoriou činnosti; ňou sa vyjadruje len úplnosť vonkajších podmienok existencie, prípadne jestvovania vecí²⁸ a zložitá štruktúra

²⁶ Keby sme chceli byť úplne presní, tak by sme povedali, že obidve katégorie sa vzájomne doplňujú a vytvárajú komplexnejšiu katégoriu vonkajšej reálnej *determinácie*.

²⁷ Každá katégoria, ale aj každá filozofia vedy, ktorá sa bezprostredne alebo sprostredkovane neprejaví na metóde, a teda na živote vedy, je nielen nadbytočná, ale často aj zavádzajúca.

²⁸ Táto situácia sa, i keď v pozmenenej forme, zachováva aj pri vzájomných súvislostiach vo vnútri

vonkajšieho prameňa činnosti, slovom to, čím je vec v svojom existovaní, jestvovaní (bytovaní) determinovaná, akoby vlečená, nesená, udržiavaná, "živená", ale nie to, čím sa vec sama *nesie*, sama "žije" a sa udržuje.²⁹ Spolupríčiny ako členy vzájomných súvislostí sú tu len preto, aby *niečo* spôsobili, pričom samé boli spôsobené a spolupôsobia len tak, ako a kde sa stretli. To znamená, že tu všade je v popredí vzťah na niečo iné, teda vonkajšie, a aktívny vzťah veci k sebe samej je v úzadí. Kategória vzájomného spoločenstva vyjadruje teda vonkajšiu stránku dynamického spoločenstva.³⁰ Ak by sme túto stránku absolutizovali, viedlo by to k zániku samého spoločenstva, lebo neustále prekladanie dynamiky do inej veci vedie k jej vkladaniu do žiadnej veci. No každou kategóriou je, aj keď čiastočne, vymedzená určitá oblasť alebo stránka oblasti.

Kategóriami kauzality a vzájomného pôsobenia je pomerne jednoznačne určená oblasť neživej prírody, v ktorej sú tieto kategórie dominujúce, a nie sú v nej nástroje nejakých vyšších kategórií, ako je to napr. pri živej prírode. No aj v tejto platia natoľko, nakoľko živá príroda závisí na neživej prírode.

Z toho, čo sa povedalo, vidno, že spoločenstvo dynamických konečných vecí nás núti vec chápať na pozadí kategórií vonkajškivosti (exteriority) a vnútorosti (interiority) ako rovnocenných partnerov vyjadrujúcich ovplyvňovano ovplyvňujúce situácie. To však už patrí k interiórnemu chápaniu veci.

LITERATÚRA

- [1] CORETH, E.: *Metaphysik*. 2. vyd. Viedeň 1964.
- [2] FILKORN, V.: *Analýza metodologickej kategórie "vec"*. In: *Filozofia* 1992, č. 4.
- [3] FINK, E.: *Metaphysik und Tod*. Stuttgart 1969.
- [4] HARTMANN, N.: *Der Aufbau der realen Welt*. Berlín 1940.
- [5] HARTMANN, N.: *Philosophie der Natur*. Berlín 1950.
- [6] HARTMANN, N.: *Nové cesty ontológie*. Bratislava 1976.
- [7] HEGEL, G. W. F.: *Logika ako veda I, II*. Bratislava 1986.
- [8] HEGEL, G. W. F.: *Logika*. Bratislava 1961.
- [9] KREMPASKÝ, J.: *Evolúcia vesmíru a prírodné vedy*. Bratislava 1992.
- [10] LOTZ, J. B.: *Ontologia*. Rím 1963.
- [11] THOMAS Aq.: *Summa theologia I*. Rím 1939.

samej veci. Keby vzájomné pôsobenie nebolo nástrojom kauzality a bolo by výlučne do seba "uzavreté", prestalo by existovať časové pôsobenie a zanikol by sám čas.

²⁹ Na tom nič nemení tá okolnosť, že vec dostávajúca sa do kauzálneho radu je súčasne "vnútornou" spolupríčinou, lebo aktívne reaguje na "vonkajšie" spolupríčiny; tým totiž prejavuje len relatívnu a veľmi neúplnú stránku svojho vnútra. Z hľadiska týchto kategórií sa vec chápe natoľko, nakoľko prispieva k pokračovaniu kauzálneho radu.

³⁰ Toto spoločenstvo sa na rôznych úrovniach bytia rôzne prejavuje a rôzne udržiava; od vzájomného pôsobenia v atóme cez gravitačné sily, cez druhovú súdržnosť u zvierat až k vzájomnému dorozumeniu, chápaniu, k tradíciám a k historickej spolupatričnosti. Pri vyšších stupňoch bytia sa však kategória vzájomného pôsobenia stáva len nástrojom primerane vyšších kategórií.